

Tornallyay Zoltán élete és építésze (1882–1946)

„Be kell fúrunk lelkünket ebbe a földbe,
melyre építeni akarunk...”

Kós Károly

A századforduló és a boldog békeidők korszaka megkülönböztetett helyet foglal el a magyar építészet történetében, mivel nagyjából e két évtized alatt bontakoznak ki azok a modern művészeti törekvések, melyek nemcsak stílusukban, de elméleti alapvetésükben is egy merőben új szellemiséget képviselnek. E törekvésekkel kapcsolatban Magyarországon általánosan – egyben pontatlanul – használt fogalom: a szecesszió. A mai magyar építészetnek egyik fontos törekvése, hogy ezekben az új stílusáramlatokban megjelenő szellemiség napjainkra vonatkozó értékeit átmentse, és a gyakorlatban újra megjelenesse. Ezen áramlatok minél alaposabb értelmezéséhez nem mellőzhetjük – a szecessziós (századfordulós) stílusban fogant épületek tanulmányozása mellett – az azokat megalkotó építészek életének a megismerését sem.

Tanulmányomban Tornallyay Zoltán életútját mutatom be vázlatosan. A felvidéki születésű építész rövid útkeresés után hosszú időre a századforduló új irányzatainál állapodott meg. Legérettebb alkotásai Kós Károly és a hozzá legközelebb álló építészek munkáival mutatnak közeli rokonságot.

Életére egyfajta kettősség nyomja rá bélyegét, amely meglehetősen nehéz feladat elé állítja biográfusát. Míg az első világháború kitöréséig mint tervező-mérnök, addig a háborút követően mint a kisebbségi létbe szorult csehszlovákiai magyarság kulturális-társadalmi életének szervezője kap személye egyre jelentősebb hangsúlyt. Az építőművészettel azonban haláláig megtartotta szoros kapcsolatát, és a kényszer szülte szerepvállalások mellett is mindvégig együtt lélegzett az új kihívásoknak megfelelni kívánó kortárs építészeti törekvésekkel. Ebből kifolyólag lényegesnek tartom, hogy e

több mint hat évtizedes élettörténet mint egy építész életútja kerüljön bemutatásra. Természetesen nincs szándékomban elhanyagolni Tornallyay felvidéki kultúrszervező tevékenységét sem, de a hangsúly a – témaválasztásnak köszönhetően – az előbbin van.

Tornallyay Zoltán 1882. december 20-án, Toralján, Gömör–Kis-hont vármegyében született.¹ A kiegyezés évében alig ezer lakossal rendelkező község a dualizmus évtizedeinek ütemes fejlődése eredményeként a világháború előestéjén már egy urbanizálódó mezőváros jellegét öltötte magára. A 19. század közepéig a település legjelentősebb birtokosa az ősi eredetű köznemesi Tornallyay család, amely fénykorát a Mohács körüli évtizedekben élte. E hanyatló korszak viszonyai közepette emelkedett nagytornallyay Tornallyay János és fia, Jakab az országos előkelőségek közé. Későbbiekben a család befolyása ritkán terjedt túl a megye határain, de azon belül meghatározó szerepét csaknem végig megtartotta.

Tornallyay Zoltán hasonnevű édesapja Putnokon született.² Tizenhét éves korában kadétnak állt, majd anyja hívására – tíz éves itáliai és morvaországi szolgálat után – tért haza tornaljai birtokára.³ Otthon aktív szerepet vállalt a megyei közéletben, és hamarosan főszolgabíró lett.⁴ A ránk maradt források alapján személyében egy emberséges, nemesi származására fölöttébb büszke, különösebb ambíciók nélküli, a vidéki középbirtok nyújtotta gazdasági-társadalmi előnyökkel elégedett, konzervatív értékrendű családfő képe rajzolódik ki. 1878-ban vette feleségül a szintén gömöri nemesi földbirtokos családból származó kisvarsányi Fialka Vilmát.⁵ Házasságukból három gyermek született: elsőként Margit 1879-ben, őt követte 1881-ben az ötévesen tragikusan elhunyt Vilma, míg legfiatalabbként Zoltán látta meg a napvilágot.⁶

¹ Tornallyay Családi Levéltár (továbbiakban: TL., Tornallyay Zoltán tulajdonában). Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).

² TL. Anyakönyvi adatok.

³ TL. Családi följegyzések gyermekeim számára (továbbiakban: Csf.). 5.

⁴ TL. Csf. 5.

⁵ TL. Csf. 5.

⁶ TL. Csf. 7. A család teljes családfáját ld. GAÁL, 2000.

A gyermekek gondos, társadalmi rangjukhoz méltó neveltetésére elsősorban anyjuk felügyelt.⁷ A német nyelv mihamarabbi elsajátítása végett Zoltánt, Margit nővérével együtt már korán német nevelőkre bízta,⁸ és nem maradtak el a heti francia-, illetve zongoraórák sem.⁹ Az elemi iskola első négy osztályát Tornalján végezte el – magánúton és nagyrészt németül.¹⁰ Ezután, a gömöri polgári fiúiskola diákja lett.¹¹ Két „kedves” évet töltött az egykori megyeszékhelyen, ahonnan a losonci m. kir. állami főgimnázium harmadik osztályába lépett át.¹² A beilleszkedés kezdeti nehézségei után, hat év múlva jeles érettségivel távozott a szellemi pezsgéséről és kitűnő oktatóiról híres intézményből.¹³ Innen a négy éves képzést nyújtó budapesti kir. József Műegyetemre jelentkezett építészmérnök hallgatónak, ahová felvételt is nyert.¹⁴ Bár anyja, aki jogászként a vármegyei közigazgatásban vélte látni gyermeke biztos jövőjét, ellenezte döntését, „*de én nem engedtem, kitartottam demokrata elveim [kiemelés tőlem] mellett és mérnök lettem.*”¹⁵ – írja csaknem ötven év távlatából, érezhető büszkeséggel az „engedetlen” fiú.

A századforduló forгатagában a fővárosba került fiatal Tornallyay szeme előtt egy európai léptékkal mérve is rohamosan fejlődő, modern világváros képe bontakozott ki, ahol termékeny talajra találtak a korszak különböző eszmei és kulturális irányzatai. Másfél évtizeddel korábban kezdte hódító útját, majd vált országszerte széles körben elterjedté egy új eszmeáramlat, amely szerves része volt annak az európai jelenségnek, amelyet a 19. század végén, az európai köznyelvben *fin de siècle*-nek neveztek. A prosperitás és biztonságérzet mellett a kor emberét, főként a felsőbb rétegek értelmiségét, egy sajátos életérzés hatotta át, amelyet a kiábrándulás, a megfáradás és a

⁷ TL. Családunk hanyatlása. 3.

⁸ TL. Családunk hanyatlása. 3.

⁹ TL. Csf. 7.

¹⁰ TL. Csf. 7.

¹¹ TL. Csf. 7. Az iskola teljes neve: Sajógömöri ág. h. ev. Szent-Iványi polgári fiúiskola.

¹² TL. Csf. 7.

¹³ TL. Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).

¹⁴ TL. Leckekönyv.

¹⁵ TL. Csf. 8.

jövőtlenység jellemzett.¹⁶ Mindez a századvég művelt értelmiségének egy részét lázadásra, a „*hagyományos kultúra elmeszesedett csigaházából*”¹⁷ való menekülésre, és új utak keresésére ösztönözte. Ez a stílussteremtő útkeresés kiterjedt a korszak összes művészeti ágára, így az építőművészetre is.

Az új építészeti törekvések (pl. az osztrák szecesszió, a francia-belga *art nouveau* vagy a német *Jugendstil*),¹⁸ nagyrészt az 1890-es években jutottak el Magyarországra, ahol találkoztak egy, a nemzeti stílus megteremtésére irányuló törekvéssel. Ezen, a részben különböző eredetű törekvések sajátos stílussá, egyben harmonikus egységgé való ötvözésében ki kell emelni Lechner Ödön munkásságát. Lechner egyéni alkotóképességére támaszkodva, a magyar formakincs legmélyebb rétegeihez nyúlva, leginkább keleti motívumokat alkalmazva próbálta megteremteni a magyar nemzeti stílust.

A kiegyezést követő nagyarányú gazdasági fellendülés, addig soha nem tapasztalt építkező kedvvel párosult, ennek eredményeként a magyar építőművészet virágzott korszakunkban. A fejlődés a kulturális élet minden területén érezte pozitív hatását, ez pedig a magyar szellemi életben is minőségi változást hozott. Egyetemi oktatásunk nemzetközi szintre emelkedett, az építészképzés a század első évtizedében lendült fel.

A 20. század első évtizedeiben a tervező építészeket többé-kevésbé művészként tartották számon. A szakma magas szintű elsajátításához a reáltantárgyakban való alapos jártasság mellett ugyanis megfelelő rajzkészségre is szükség volt.

A kis Zoltán, Margit nővéréhez hasonlóan, már kilenc éves korában nagyszerű kezűgyességről tett tanúságot rajzolás terén.¹⁹ Ebbéli képességét a gömöri évek alatt is megfelelően fejleszthette, hiszen a polgári fiúiskola kiválóan felszerelt rajzteremmel rendelkezett, a losonci főgimnáziumban pedig jelentős súlyt fektettek a matematika és más természettudományi tárgyak oktatására. Így mind a kedvező

¹⁶ HANÁK, 1996. 3.

¹⁷ HANÁK, 1996. 4.

¹⁸ Gerle János, dr. Kubinszky Mihály nyomán a korszak új építészeti irányzataira szerencsésebbnek tartja a századfordulós építészet megnevezést. GERLE, 1986. 7.

¹⁹ TL. Gyerekorri rajzok.

körülmények, mind szerzett, vagy örökölt képességei alkalmassá tették a fiatal mérnök-hallgatót, hogy tehetségének megfelelő építész váljon belőle.

Egyetemi tanéveit – az első kivételével – kitűnő tanulmányi eredménnyel zárta,²⁰ így nem meglepő, hogy ugyancsak kitűnő minősítéssel vehette át 1905-ben építészmérnöki diplomáját,²¹ amely mellé elnyerte a Magyar Mérnök és Építész Egylet által „*minden év végén a legjelesebben végzett hallgatónak adandó*” 300 koronás, Fábián-éle jutalmat is.²² Színvonalas oktatói gárda működött ez időben a Műegyetem építészeti karán, az alább felsorolt tanárok, mint „kiváló” oktatók tűnnek fel az idős Tornallyay Zoltán emlékezetében: Pecz Samu, Schulek Frigyes, Czakó Adolf, Hauszmann Alajos, Czizler Győző, Rauscher Lajos.²³

Budapesti diákévei alatt kezdett érdeklődni a komolyzene iránt, így kávéházba ritkán, hangversenyekre és az operába viszont annál többet járt.²⁴ Később megkedvelte az operettet, valamint rendszeres látogatója lett a filharmonikus előadásoknak is.²⁵ Lakásán – főként barátai részvételével – nem egyszer rendezett zeneestélyeket.²⁶ Kedves nosztalgiával emlékezik vissza a fővárosi diákként eltöltött évekre: „*Mint építészek részben a művészek sorába soroltuk magunkat és szerettünk bohémeskedni. Hosszu haját hordtunk és bodros nyakkenődöt. Pipáztunk rendületlenül és igazi barátságban voltunk évfolyamtársainkkal.*”²⁷

Az ifjú építész üstökösként indult pályáján. Még végzettségét igazoló oklevelét kézbe sem vette, mikor Bejében, a szülővárosa szomszédságában fekvő falucskában már az ő tervei alapján épült az új református templom.²⁸ Az elkészített tervekért és az építkezési munkálatok ingyenes ellenőrzéséért a fiatal tervezőnek a következő so-

²⁰ TL. Leckekönyv (kir. József-műegyetem).

²¹ TL. Építészeti Oklevél (1905. jún. 20.).

²² TL. Értesítő a jutalom elnyeréséről (1905. december 31.).

²³ TL. Csf. 9.

²⁴ TL. Csf. 9.

²⁵ TL. Csf. 9.

²⁶ TL. Csf. 9.

²⁷ TL. Csf. 9.

²⁸ PUSKO

rokkal fejezi ki háláját az építettő presbiteri testület: „Főgondnok úr indítványára ifj. Tornallyay Zoltán építész mérnök úrnak azon kegyes, vallásosságát tanúsító – jóindulatáért, hogy a templom tervet elkészítette; továbbá hogy az építkezés folyamán annak részletes keresztül vitelére felügyelt és a szükséges utasításokat minden alkalommal – nagy elfoglaltsága mellett is jó szívüségéből, ingyen volt kegyes meg adni – egyházunk presbiteriuma jegyző könyvi elismerését és leghálásabb köszönetét nyilvánítja. Kívánja egyszersmind hogy ezen nemes és szép pályán haladjon többről – többre ezen első munkája és a későbbiek is hirdessék nevét mindenek előtt legyen mindnyájunknak és nemes szüleinek öröme és dicsekedése.”²⁹ Ugyancsak végzős hallgatóként részesült azon megtiszteltetésben, hogy Czakó Adolf egyetemi tanár – a kor szokásainak megfelelően – felszólította az ifjú Tornallyayt, hogy legyen tanársegédje alkalmazott szilárdságtanból.³⁰ A meghívást elfogadta,³¹ és tehetségét bizonyítandó, tanársegédként további öt évig maradt az egyetem alkalmazásában.³² Ezen időszak alatt egy évet dolgozott a kor egyik legjelesebb építészének, Pecz Samunak az irodájában, ahol alkalma volt részt venni a Műegyetem új épületkomplexumának a tervezésében és az építészeti munkálatok vezetésében is.³³ Egykori tanára nagy elismeréssel szólt mind az egyetemen, mind tervezői irodájában végzett tevékenységéről: „Abban az évben melyben, műegyetemi oktatással volt elfoglalva, egyszersmind az irodámban is dolgozott, ahol néki alkalma volt az új műegyetem épületeinek tervezésében és művezetésében résztvenni. Kedves kötelességemnek tartom kiemelni, hogy

²⁹ A presbiteri jegyzőkönyvekből idézi: PUSKO

³⁰ TL. Csf. 9.

³¹ TL. Kinevezése (1905. aug. 31.)

³² Tanársegédi kinevezései: I. osztályú tanársegéd volt Czakó Adolf (1905. VIII. 1.–1907. VIII. 31., 1909. IX. 1.–1910. IX. 31.), és II. osztályú Pecz Samu (1907. IX. 1.–1909. VIII. 31.) mellett. TL. Tanársegédi kinevezések.

³³ A múlt század elején döntés született arról, hogy az ország egyik legnagyobb oktatási intézményét, egy új, a feltöltött lágymányosi Duna-parton (mai Műegyetem rakpart) építendő impozáns épületegyüttesben helyezik el. A tervek elkészítésével és kivitelezésével Czigler Győző egyetemi tanárt bízták meg, akinek időközben bekövetkezett halála után a munka befejezésére az ugyancsak az egyetemen oktató Hauszmann Alajos és Pecz Samu kapott bizalmat. Utóbbinak ez időben volt tanársegédje és irodai alkalmazottja Tornallyay Zoltán.

*Tornallyay úr mind a két rendbéli munkálkodásban legnagyobb szak-
tudást és szorgalmat fejtett ki.*³⁴

1908-ban ösztöndíjért folyamodott az egyetemi tanácshoz egy franciaországi és egy németországi tanulmányút céljából.³⁵ A támogatás elnyerése után, még ugyanazon év őszén Friedrich Lajos barátja társaságában útnak is indult.³⁶ Olaszországon és Svájcban keresztül érkezett meg Párizsba, ahol az építészeti alkotások megtekintése mellett a francia nyelv gyakorlására és rajzkészsége fejlesztésére is nagy hangsúlyt fektetett.³⁷ Míg a francia főváros csodálattal töltötte el, a vendéglátó nemzet annál kevésbé. „*Páris nekem is igen tetszett. Az antik patina, a művészet nagystíluság. Megismertem a franciákat, de nem voltam tőlük túlságosan elragadtatva. Önhittek és a külföldről még csak tudomást sem vesznek. Nem túl műveltek, inkább szellemesek, fecsegők, hiúak.*”³⁸ – emlékszik vissza családi följegyzéseiben. Nyugat-európai tanulmányútja jelentős szakmai ismeretekkel is gazdagította.³⁹ Párizsban és Berlinben töltött ideje jelentős részét az építőművészet történetének és emlékeinek tanulmányozásával, valamint a modern magasépítészeti elrendezések és megoldások, illetve az új szerkezeti elemek (elsősorban vasbeton) alkalmazásának megismerésével töltötte.⁴⁰ Az unalmasabb téli hónapokat a francia fővárosban múzeumok és könyvtárak látogatásával töltötte, kiegészítve a Sorbonne előadásainak és az Académie Julian szabad festőiskola látogatásával.⁴¹ Francia kollégáiról a Műegyetemi Tanácsnak írt jelentésében elismerően, ám egyben kritikusan nyilatkozott: „*A francia építészek szeretnek és tudnak jól rajzolni [...] A leggazdagabb homlokzatokról, vasszerkezetekről, interieurökről készülnek pontos pers-*

³⁴ TL. Pecz Samu elismerő levele (1911. jan. 20.).

³⁵ TL. Ösztöndíjkérelem (1908. február).

³⁶ TL. 1908–1909. évi külföldi utazásom (továbbiakban: Kül. ut.). 1.

³⁷ TL. Kül. ut. 1–3.

³⁸ TL. Csf. 9.

³⁹ A tanulmányútról két beszámoló maradt ránk. Az egyik, a Műegyetemi Tanácsnak 1909-ben benyújtott hivatalos jelentésének első része, illetve az élete utolsó éveiben írt visszaemlékezés.

⁴⁰ TL. Jelentés az 1908/1909. évi külföldi tanulmányutamról (továbbiakban: Jelentés). I.

⁴¹ TL. Kül. ut. 7.

pektívák, de igen könnyed előadásban. E téren mi meg sem közelítjük a franciákat. Csak az a kérdés, hogy van-e erre szükség? Mi más utakon keressük az új stílust és a jövő minket fog igazolni.”⁴² Berlinben leginkább az áruházak ragadták meg a figyelmét. Ezen *Wahrenhausok* egyikéről, az akkor újonnan elkészült Friedrichstrassen-Passage-ról ismertető cikket is írt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjébe.⁴³ Gyakran látogatott ki a Potsdam környéki lakótelepekhez is, hogy az itt fellelhető „*ujabb lakásmodort*” tanulmányozza.⁴⁴

1909-ben tért vissza Tornallyay a magyar fővárosba, ahol egy évig még az egyetemen működött, majd egykori egyetemi évfolyamtársával, a szintén építész Takáts László barátjával tervezői irodát nyitott Budán.⁴⁵ Első komoly pályázatát, a szegedi zeneiskola tervét 1910-ben készítette el, amellyel rögtön második díjat nyert.⁴⁶ Ez rendkívül megnövelte ambícióit. Az elkövetkező évekből számos pályázata ismert, amelyek közül ugyan Takáts Lászlóval és Uy Károllyal közösen a nagyváradi fürdő tervpályázatán az első díjat is megszerezték,⁴⁷ a legbecsesebb számára mégis a Rezső téri fogadalmi templom pályázatának harmadik díja volt, mivel előtte csak két „régí híres” tervező, Lechner Ödön és Kauser József végzett.⁴⁸ 1913-ban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet titkárává választotta, amely tisztségét egy évig töltötte be.⁴⁹

A századforduló architektúrájában a magyar nemzeti stílus megteremtését célul kitűző próbálkozások közül – Lechner Ödön mellett – kiemelt helyet foglal el a *Fiatalok* építészete. A csoport magját a Műegyetemen 1906 és 1908 között oklevelet szerzett építészhallgatók baráti társasága alkotta (Kós Károly, Györgyi Dénes, Mende Valér, Tátray Lajos, Zrumeckzy Dezső stb.). Vezéralakjuk, törekvé-

⁴² TL. Jelentés. 9.

⁴³ TORNALLYAI, 1909. 178–179.

⁴⁴ TL. Kül. ut. 8.

⁴⁵ TL. Csf. 10. old. A cégéren, néhány tervpályázaton és a címen (Budapest I. ker., Váralja u. 10.) kívül nem rendelkezünk adatokkal az irodáról.

⁴⁶ MÉ 1910/6

⁴⁷ TL. Csf. 10.

⁴⁸ TL. Csf. 10.

⁴⁹ TL. Csf. 10.

seik legkövetkezetesebb megfogalmazója az erdélyi Kós Károly volt, aki egyben legtovább tartott ki eredeti elképzeléseik mellett. A *Fiatalok* a középkorra (Schulek nyomán főként a román stílusra) és a népművészeti hagyományokra támaszkodva tettek próbálkozást egy nemzeti stílus megalkotására. Architektúrájukat a magyar építészeti hagyományból közvetlenül kiemelt formák (ácsszerkezetek, tetőidomok, ablakformák), anyagkapcsolatok (faragatlan kő, boronafal, zsindely) és funkcionális elemek (tornác, torony) használata jellemzi, melyet valódi paraszti (főként kalotaszegi és székelyföldi) hagyomány hat át.⁵⁰

Tornallyay Zoltán külföldi tanulmányútjáról hazatérve számos pályázaton vett részt. A hangját kereső építész 1910 és 1913 között készült tervein leginkább a meghatározó stílusjegyek folytonosságának a hiánya szembeötlő. E három év munkái közül figyelmet érdemel a szegedi zeneiskola terve, amelynek egyes elemei leginkább a korabeli német áruházak építészetével mutat párhuzamot. Az épület inkább funkcionalista; aszimmetrikus oldalhomlokzata már kifelé mutat a szecesszióból, ami némileg meglepő a korszakban. Az említett időszak szülte további tervek egy része leginkább Mende Valér munkásságával mutat rokonságot; többségükön a német, a skandináv (finn) építészet és a historizmus hatása tükröződik. A mai Wekerletelep főterén 1914-ben emelt épülete már szoroson rokonítható a *Fiatalok* magjához közeli, szintén ott tervező építészek munkáival (Kós, Zrumezky, Györgyi). A viszonylag puritán külsejű lakóház fa szerkezetű kertkapuja merőben különbözik a telepen alkalmazott egyéb faszerkezetektől, amit akár felvidéki tapasztalatainak is tulajdoníthatunk. Ugyanebben az évben készítette el a tornaljai községé-za vázlattervét, amelyen Kós építészeti hatása még erőteljesebben van jelen.

Tornallyay Zoltán az első világháború után szülővárosába hazaköltözve gyökeresen megváltozott társadalmi-politikai viszonyokkal, új kihívásokkal találta magát szembe. A 20-as évekre eső munkássága mintha egyensúlykeresésnek tünne az általa korábban alkalmazott stílusjegyek (1913–1914), illetve a modern építészeti törekvések között, amelyek Csehszlovákiában – a hazai viszonyokhoz képest –

⁵⁰ GERLE, 1986. 14.

valamivel korábban jelentkeztek (Járási hivatal, 1923–1924). Ezen egyensúlykeresés közepette alkotja meg legértékesebb épületeit (családi ház, 1926; Koritsánszky-villa, 1928), amelyek stílusa – a korábbi kompromisszumos próbálkozásokkal ellentétben – kizárólag a *Fiatalok*, ezen belül Kós alkotásaihoz állnak közel.

A 20-as, 30-as évek fordulóján – Kóshoz hasonlóan – Tornallyay is a modern építészet követőjévé válik. Ezen új áramlatot képviselő épületei (Állami Földmérő Hivatal, 1931–1932; Állami Polgári Iskola, 1934) már csupán ablakosztásukban emlékeztetnek korábbi, főként paraszti hagyományokból táplálkozó építészetére.⁵¹

Tornallyay Zoltán életútját nyomon követve nyilvánvalóvá válik, hogy számára a család, a nemzet, az egyház és az alkotó munka jelentették azon értékeket, amelyek életében alapvető jelentőséggel bírtak. Mindezek mellett emberi tulajdonságai, és vállalt kisebbségi léte avatja személyét példaértékűvé. Életútjának hasonlósága miatt kikerülhetetlenül felvetődik az összevetése Kós Károllyal, aki jóval szélesebb kört felölelő munkásságával, térben, időben és hatásában is egy összehasonlíthatatlanul jelentősebb életművet mondhat magáénak. Egy tényezőt tekintve azonban a felvidéki építész bizonyosan megállja az összehasonlítás próbáját erdélyi kollégájával, ez pedig nemzete iránti szeretete, aggodalma és fáradhatatlan tenni akarása, amely ugyanolyan erővel van jelen mindkét életút mögött. Szellemi rokonságuk bizonyosságául szolgálhat, hogy a békés századelő évei alatt (és még azután sokáig) mindketten a népi-nemzeti építészet megteremtésének hirdetői és követői között találták meg helyüket. Szimbolikusan is tekinthetjük, hogy Európa akkori legnagyobb kertvárosának, az egykori kisépesteri munkástelep fő terének építészeti vezetésére, kényszerű távozása után Kós felvidéki építész-kollégáját javasolta.

Építészeti hatását tekintve a *Fiatalok* követőinek azon csoportjához sorolhatjuk, akik tehetségük terén ugyan semmiben sem maradtak el többi, hírnevet szerzett társaiktól, azonban a kapcsolatok hiánya, vagy egyszerűen csak az első világháború előtti szűk egy évtized rövideje miatt nem, vagy alig kaphatták meg a lehetőséget

⁵¹ Tornallyay Zoltán építészetére vonatkozó részek megírásához nyújtott segítségért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gerle Jánosnak.

elképzeléseik megvalósítására. A kor architektúrájára így főként pályázatokra, kiállításokra készített terveikkel, publicisztikájukkal voltak, ekkora távlatból már pontosan nehezen meghatározható, de nem elhanyagolható hatással. Mindehhez járult, miután Tornallyai Zoltán távozott a fővárosból és az új államkeretek között, a trianoni Magyarország határain kívül rekedt, munkássága perifériára szorult, kikerült az anyaország korabeli építész közvéleményének fő áramából, új hazájában pedig az új viszonyok közé kerülve építészete mindvégig regionális keretek között maradt.

1912-ben Kós Károly nyerte meg az ekkor Kispesten már javában épülő új, állami munkástelep (Wekerle-telep) Fő terének kialakítására meghirdetett pályázatot.⁵² Az építető bizottság ugyan arra törekedett, hogy a Fő tér, a telep többi részéhez hasonlóan egységes stílusban épüljön, de az egyhangúság elkerülése végett külön pályázatot írt ki a teret övező minden épületre, úgy, hogy egy-egy nyertes pályázó legfeljebb két ház terveinek elkészítésére kaphatott megbízást. Az építkezés vezetésével szintén Kóst bízták meg, aki 1913 nyaráig látta el ezt a feladatot, amikor is családi okokból hazaköltözött Erdélybe.⁵³ Utóda Tornallyay Zoltán lett, akinek az elsők között fogadták el tervezetét a tér egyik emeletes lakóházának (Kós Károly tér 1., földszinten üzlettel, udvarán gazdasági épülettel) a felépítésére. Feladatát a Pénzügyminisztérium műszaki osztályának alkalmazásában látta el

⁵² Elsősorban a vidékről Pestre kerülő tisztviselők és ipari munkások életmód- és környezetmegtartó igényéhez alkalmazkodva tervezték meg egy, illetve többlakásos épületeit. A telep a munkás-bérlőházak hiányával küszködő főváros problémáit volt hivatva – részben – orvosolni. Építésére a kor legjobb szakembereit próbálták megnyerni. NAGY, 1991. 84–85.

⁵³ Kós Károly egyik levelében így emlékszik erre vissza: „nyár elején, kisfiacskám súlyosan megbetegedett [...] a lábadozó gyermeket feleségemmel együtt hazaköltöztettem a magaslati levegős, napsütéses Sztánára. S miután akkor /nyár derekán?/ a Wekerle-telep központi tere kiépítésének munkája olyan stádiumban volt már, hogy azt helyettem bármelyik arravaló építész kollégám folytathatta és befejezhette, tehát utódomul Tornallyai Zoltán kollégámat javasolva /amit acceptáltak is/ egyúttal kértem munkaszerződéselem felbontását.” NAGY, 1991. 87.

egészen bevonulásáig.⁵⁴ Művezetése alatt került sor a teret övező keleti és nyugati épületsor csaknem teljes befejezésére.⁵⁵

A Pesten töltött évek alatt sem feledkezett meg szülővárosáról. Még 1914-ben elküldte tervezetét egy új városháza felállításáról a városatyáknak, akik köszönetüket fejezték ki a nagyszerű tervekért, de elképzelését – anyagiak híján – egyelőre megvalósíthatatlannak tartották: „*Tornalja nagyközség képviselőtestülete Ifj. Tornallyay Zoltán műépítész úrnak a felolvasott levelének minden sorából kisugárzó szülővárosa iránt tántoríthatatlan ragaszkodásáért, meleg szeretetért, de különösen pedig a kiváló gonddal készített zseniális művészi becsű munkájáért hálás köszönetét fejezi ki, s addig is míg leendő új városházánknak felépíthetésére a tervezetben foglalt elvek szerint az előfeltételek meglesznek, gondos megőrzés végett az előjáróságnak átadatnak.*”⁵⁶

„*Ekkor kiűtött a világháború. Bevonultam katonának. Takács László jó barátom és cégtársam szintén. Abba maradt minden. Félbeszakadt szépen indult karrierem.*”⁵⁷ – írja följegyzéseiben. 1914. július 29-én jelentkezett katonának.⁵⁸ Mint népfőlkelő mérnököt műszaki szolgálatra osztották be. Négy éves galíciai, majd olaszországi szolgálat után 1918 késő őszén került haza, Tornaljára.⁵⁹

A fővárosban, a háborút követő időszakban úgy gondolta, nincs mit keresnie, de a vészterhes idők elmúltával majd visszatér, és újra ott folytatja munkáját, ahol abbahagyta.⁶⁰ Nem így történt. Mivel Budapesten alig akadt munka, cégtársa, Takács László pedig még 1916-ban elesett az északi hadszíntéren,⁶¹ mindemellett apja már 80,

⁵⁴ TL. Csf. 10.

⁵⁵ Kós Károly távozásáig mintegy négy épület került tető alá. A telep műemléki jelentőségű területté nyilvánítását 1990-ben kezdeményezték, amelynek eredményeként egyedi védetség alá került a Kós Károly tér 1. sz. háza is. NAGY, 1991. 93.

⁵⁶ Tornaljai Városi Levéltár (továbbiakban: TVL.) Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1912–1921. 102.

⁵⁷ TL. Csf. 10.

⁵⁸ TL. Csf. 11.

⁵⁹ TL. Csf. 11.

⁶⁰ TL. Csf. 10.

⁶¹ TL. Csf. 10. A háború után barátja holttestét exhumáltatta, és saját költségén hazaszállította Budapestre.

anyja pedig 73 éves volt, nővére elváltan élt, így a hazatérést választotta – egy idegen országba: „*Itthon maradtam, itthon kellett maradnom, hogy családom helyzetén könnyítsek és községem közügyeiben is részt vegyek.*”⁶²

Tornallyay Zoltánnak az első világháborút követően kifejtett munkásságát négy csoportra oszthatjuk: családja és birtokai gondozásában és gyarapításában, a város politikai életében, a községi és egyházkerületi református egyház szolgálatában kifejtett tevékenysége, illetve a felsoroltak mindegyikéhez többé-kevésbé kapcsolódó tervezői, építészeti munkássága. Erre az időszakra vonatkozóan a tornaljai mérnök-földesúrról csak mindezek ismeretében alakítható ki kellőképpen színes és a valóságnak leginkább megfelelő kép.⁶³

A két világháború közötti időszak fájdalmas veszteséggel kezdődött a család számára. Zoltán édesapja 1919. március 17-én elhunyt (szeretett édesanyja hét évvel később).⁶⁴ A szülők elvesztéséért azonban boldog házasságában, melyet 1922-ben kötött Király Máriával (1903–1983),⁶⁵ és öt gyermekében (Katalin [szül. 1924], Mária [1925], János [1928], Zoltán [1930] és Márton [1931])⁶⁶ nyert kárpótlást. Hazatérte után saját kézbe vette az akkor kb. 2 millió csehszlovák koronát érő családi gazdaság irányítását, és nemcsak építésmérnökként, hanem mint gazda is kiválóan megállta a helyét,⁶⁷ többek között másodmagával új fajták betelepítésével újraélesztette a filoxéra által, még az előző század végén tönkretett tornaljai szőlőgazdaságot.⁶⁸ Nagy súlyt fektetett gyermekei gondos neveltetésére is,

⁶² TL. Csf. 11.

⁶³ Röviddel hazatérte után fölhívta Nagy Virgil műegyetemi tanár, hogy pályázzon a Pecz Samu elhalálozásával megüresedett egyetemi tanári állásra, amit azonban elutasított. Döntését ekképp indokolta: „*Nem adtam be pályázatomat, mert arra jogos pályázó elsősorban volt jó barátom és hosszú időn át műegyetemi adjunktus: Nagy Károly volt. Vele szemben nem akartam fellépni, mert Nagy Károlyt mellőzni nagy méltánytalanság lett volna a műegyetem részéről.*” TL. Családunk hanyatlása. 3.

⁶⁴ TL. Anyakönyvi adatok.

⁶⁵ TL. Anyakönyvi adatok.

⁶⁶ TL. Anyakönyvi adatok.

⁶⁷ A földekre és ingatlanokra vonatkozó kimutatást ld. GAÁL, 2000. 106–107., 112–113.

⁶⁸ TL. „Lakóhelyünk múltja” 7.

anyagiakat nem sajnálva az anyaországban, kiváló intézményekben iskoláztatta őket.

„A tárgyalt években,⁶⁹ kivált 1925 és 1928 között, a község úgy nézett ki, mint egy hatalmas építkezés. A Tornaljai Újság szerint nem volt még egy olyan község (a városokat is beleszámítva) Szlovákia területén, ahol a lakosság arányát számítva Tornaljához mérhető lett volna a családi házak építése.”⁷⁰ – írja Gaál Imre a városról készült monográfiájában. A polgárok mellett az állam is jelentős beruházóként jelentkezett, a város ugyanis továbbra is járási székhely maradt, ám ehhez megfelelő épületekkel végképp nem rendelkezett. Mindez lehetőséget teremtett Tornallyay Zoltán számára, hogy műépítési végzettségét és széleskörű tapasztalatait szülővárosa szolgálatába állíthassa, némileg kárpótolva őt fényesen indult, ám félbeszakadt építész karrierjéért.

Tornalján emelt első és egyben legjelentősebb épülete, az új járási hivatal székháza 1923–1924-ben épült fel.⁷¹ A tervezéssel, az építkezés vezetésével, a vázlatrajzok elkészítésével, a város nevében a munka végrehajtásának az ellenőrzésével, a vállalkozókkal való tárgyalással, a cégek munkájának összehangolásával és az elszámolással is őt bízták meg⁷² – mindezt sikeresen végre is hajtotta.

El sem lehet képzelni a 20-as és 30-as évek helyi társadalmi és politikai életét Tornallyay Zoltán nélkül. Állandó jelleggel tagja volt a városi képviselő-testületnek és a községi tanácsnak, műépítési végzettségének köszönhetően pedig az építészeti bizottságnak válhatott vezéralakjává. Elnöke volt a Tornaljai Ifjúsági Művelődési Egyesületnek (TIME),⁷³ és bekapcsolódott a helyi pénzintézetek munkájába is.⁷⁴ Tevékenységében és felszólalásaiban egy, az anyaországtól elszakított magyarságért aggódó és annak szebb jövőjéért mindenkor tenni akaró, önzetlen személyiség képe bontakozik ki előttünk. Mindig, minden alkalommal nemzete érdekeit tartotta szem előtt, és egy-

⁶⁹ Ti. 1918–1938 között.

⁷⁰ GAÁL, 2001. 154.

⁷¹ TVL. A járási hivatal építése 1923–1924. Jelenleg leánynevelő-intézet. Posta (Poštová) u. 13.

⁷² TVL. A járási hivatal építése 1923–1924.

⁷³ GAÁL, 2001. 195.

⁷⁴ GAÁL, 2001. 179.

ben a „csehszlovák” néppel való békés együttélés lehetőségeit kereste. A revízió rémétől rettegő fiatal köztársaság hatósági szervei azonban veszélyesnek ítélték nemzete érdekében kifejtett aktivitását. Számos eljárást indítottak ellene, nem egyszer letartóztatták és hosszabb időre őrizetben tartották, mint például 1928-ban, az első világháborúban elesettek emléktáblájának leleplezésekor mondott beszéde miatt.⁷⁵

A negyvenes évei közepén járó mérnök-földesúr régi vágya, a községháza saját tervei alapján való felépítése nem vált valóra, viszont 1928-ban felépítette rokona, a Liptóból Tornaljára származott ügyvéd, dr. Koritsánszky Márton gyönyörű földszintes lakóházát, a Koritsánszky-villát.⁷⁶ A következő, általa tervezett épület az óvoda volt, melyre vonatkozó elképzeléseit már 1922-ben papírra vetette,⁷⁷ de felépítésére csak 1928–1929-ben került sor.⁷⁸ Új épületre volt szüksége az 1926-ban Nagyrőcéről Tornaljára költözött Állami Földmérő Hivatalnak is. A tervek elkészítését és az építkezés vezetését is Tornallyay Zoltánra bízta, aki az egyemeletes épületre szokatlan lapos tetőt tervezett, de a helyi szokásoknak megfelelően és a rossz tapasztalatok alapján az eredeti elképzelést nyeregtetőre változtatták.⁷⁹ A tervei szerint emelt utolsó épülete, melyben az Állami Polgári Iskola kapott elhelyezést, 1934-ben készült el.⁸⁰

A nemesi família, amely a 16. sz. folyamán a reformáció kálvini irányzatának lett a híve, a megyén belül és azon túl is új hitének buzgó támogatójává vált. Tornallyay Zoltán számára a református egyház iránt érzett elkötelezettség és felelősségérzet közvetlen példájával apja szolgálhatott, aki – a család oly sok elődjéhez hasonlóan – „paposkodó” ember volt.⁸¹ Fia e téren igyekezett apja nyomában

⁷⁵ GAÁL, 2001. 153. old. Szerepel a neve azon a listán is, melyet a kassai rendőrség állított össze a köztársaság épségét veszélyeztető személyekről. GAÁL, 2000. 108.

⁷⁶ GERLE, 1986. 192.

⁷⁷ TVL. Különböző építkezések 1910–1939 (S). Az óvoda vázlatterve (1922. okt. 10.).

⁷⁸ Nem tudjuk, hogy az eredeti, 1922-es tervek alapján készült-e el az épület, mivel a második világháborút követően lebontották.

⁷⁹ GAÁL, 2001. 144.

⁸⁰ GAÁL, 2001. 145.

⁸¹ TL. Csf. 6.

járni, két évvel id. Tornallyay Zoltán halála után az ő személyében választottak új tornaljai, két évre rá egyházmegyei főgondnokot,⁸² 1929-ben pedig már a „szlovenszkói tiszáninneri református egyházkerület” főgondnoki székét foglalhatta el.⁸³

Tornalja legrégebb építészeti emléke, egyetlen műemléke, középkori eredetű református (egykori katolikus) temploma az 1930-as években alapos renoválásra szorult. A tervek elkészítését és a jelentős összeget kitevő felújítási munkálatok ellenőrzését természetesen Tornallyay Zoltán végezte el az 1936–1937-es év folyamán.⁸⁴

Az első bécsi döntés értelmében, Csehszlovákia többségében magyarlakta területei újra Magyarország részévé váltak. Az anyaországhoz való visszatérés, és a sokszor megannyi hátrányt jelentő kisebbségi lét megszűnte a győzelem érzését és egy szebb jövő illúzióját vetítette magyar lakosság elé.

Mindezek reményében újult erővel vette ki részét, és vállalt döntő szerepet a település életének átalakításában az ekkor ötvenes éveiben járó Tornallyay Zoltán is. Felsorolni is hosszú mindazon egyesületek, bizottságok nevét, amelyek működését fáradhatatlan munkájával segítette.⁸⁵ A háború borzalmai azonban hamarosan elérték Tornalját is. A város és környéke közvetlen hadművelleti területté változott. A Tornallyay család – a gyermekek kivételével – otthonában vészelt át a front átvonulását, és az azt követő szovjet-román katonai megszállást.⁸⁶ A környék földbirtokosai közül egyedül ők nem menekültek el a közvetlen háborús veszély közeledtével, majd elmúltával sem őseik földjéről.⁸⁷ Ez rossz döntésnek bizonyult. A szovjet megszállás következtében felbátorodott helyi kommunisták néhány képviselője az

⁸² TL. Csf. 2.

⁸³ BORSODI, 1938. 15.; TL. Csf. 2.

⁸⁴ GAÁL, 2001. 149.

⁸⁵ Már az új képviselő-testület és elöljáróság tagjainak a kinevezése előtt megszervezte a Községi Építkezési Bizottságot, melynek meghatározó tagjává vált. A továbbiakban elnöke lett a mezőgazdasági és közellátási bizottságoknak valamint a Levente egyesületnek is. TVL. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1934–1939. 275.; GAÁL, 2001. 251. és 253.

⁸⁶ GAÁL, 2000. 121–122.

⁸⁷ GAÁL, 2000. 122., ifj. Tornallyay Zoltán (szül. 1930) elbeszélése alapján.

idős Tornallyayt, egy felesége társaságában töltött városi séta alkalmával megtámadta és súlyosan bántalmazta.⁸⁸

A földesúr 1945 tavaszán fölmérte birtokain a háború okozta károkat, majd nekilátott gazdasága újbóli működőképessé tételére.⁸⁹ Romló egészségi állapota és a cseh-szlovák hatóságok szinte mindennapos zaklatásai, koholt vádak alapján történő bebörtönzése azonban ezt már nem tette számára lehetővé.⁹⁰ „*A megalázott földesúr testi és lelki sérüléseit a továbbiakban nem volt képes kiheverni.*”⁹¹ Többszöri agyvérzés következtében eszméletét veszítette, 1946. október 18-án, 64 évesen távozott az élők sorából.⁹²

⁸⁸ GAÁL, 2000. 122., Ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.

⁸⁹ GAÁL, 2000. 122–123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.

⁹⁰ GAÁL, 2000. 122–123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.

⁹¹ GAÁL, 2000. 123.

⁹² GAÁL, 2000. 123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.

Tornallyay Zoltán fontosabb tervei, épületei:

Főúri fürdő	Hallgatói terv	Hauszmann-pályázat, 1905.	GERLE, 1986. 192.
Beje	Református templom	1905	PUSKO
Szeged	Zeneiskola	pályázat II. díj	<i>Magyar Építőművészet</i> (MÉ) 1910/6
Kolozsvár.	Városháza és vigadó	pályázat III. díj	FÁBIÁN Gáspár, <i>MÉ</i> 1910/8
Pozsony	Református templom	pályázat II. díj	GERLE, 1986. 192.
Budapest	Közszégi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet	pályázat III. díj	<i>MÉ</i> 1991/8
Zent	Városháza és vásárcsarnok	pályázat	<i>MÉ</i> 1912/4
Székelyudvarhely	Törvénykezési épület és fogház	pályázat	<i>MÉ</i> 1913/10
Budapest	Lakóház a kispesti munkástelep fő terének 494/1. sz. telkén	terv, 1913	NAGY, 1991. 88. kép
Budapest	Kós Károly tér 1.	lakóház, 1914	
Tornalja	Közsegháza	terv, 1914	<i>Építészeti Múzeum</i>
Budapest	Rezső téri templom	pályázat III. díj	Takáts Lászlóval, <i>MÉ</i> 1914/3
Tornalja	Óvoda	terv, 1922	TVL
Tornalja	Mozi és állandó színház	terv, 1923	<i>ÉM</i>
Tornalja	Járási hivatal (főhomlokzat)	terv, 1924	<i>ÉM</i>
Tornalja	Járási hivatal (Posta u. 13.)	1923–1924	GAÁL, 2000. 139.
Tornalja	Tenisz klubház	terv, 1925	<i>ÉM</i>
Tornalja	Hurbanová 30. (családi ház)	1926	Stílusából eredendően
Tornalja	Dr. Koritsánszky Márton villája	terv, 1927	<i>ÉM</i>
Tornalja	Hurbanová 21. Dr. Koritsánszky Márton villája	1928	GERLE, 1986. 192.
Tornalja	Óvoda	1928–1929	GAÁL, 2001. 143.

Tornalja	Állami Földmérő Hivatal	terv, 1931	TVL
Tornalja	Állami Földmérő Hivatal	1931–1932 ⁹³	GAÁL, 2001. 144.
Tornalja	Állami polgári iskola	1934	GAÁL, 2001. 145.
Tornalja	Ideiglenes mozi (Plán tornalského dočasného kina)	terv, 1935	TVL
Tornalja	Református templom felújítása	terv, 1936	<i>ÉM</i>
Tornalja	Református templom felújítása	1936–1937	GAÁL, 2001. 149.

⁹³ Jelenleg az egykori Állami Polgári Iskola egybe van építve az egykori Kataszteri Földmérő Hivatal épületével. Napjainkban a Tornaljai Gimnázium található benne. (Hurban u. 34.)

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Kiadatlan források

- TL** Tornallyay Családi Levéltár
1908–1909. évi külföldi utazásom
Anyakönyvi adatok
- Csf** Családi följegyzések gyermekeim számára
Családunk hanyatlása
Építész Oklevél (1905. jún. 20.)
Értesítő a jutalom elnyeréséről (1905. december 31.)
Gyerekorri rajzok
Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).
Jelentés az 1908/1909. évi külföldi tanulmányutamról
Kinevezése (1905. aug. 31.)
Lakóhelyünk múltja
Leckekönyv
Ösztöndíjkérelem (1908. február)
Pecz Samu elismerő levele (1911. jan. 20.)
Tanársegédi kinevezések
- TVL** Tornaljai Városi Levéltár
Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1912–1921.
Különböző építkezések 1910–1939 (S)

Irodalomjegyzék

BORSODI

- 1938** BORSODI István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest, 1938.

GAÁL

- 2000** GAÁL Imre: *A gömör vármegyei tornallyay Tornallyay család 1130–2000*. Budapest, 2000.
- 2001** GAÁL Imre: *Száz év Tornalja történetéből (1848–1948)*. Somorja, 2001.

GERLE

- 1986** GERLE János: Gondolatok a magyar századfordulós építészetről. In: GERLE János–KOVÁCS Attila–

MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építésze-
te*. Budapest, 1986.

HANÁK

1996

HANÁK Péter: Századvégi képeslap. Lázadások a
közép-európai kultúrában. In: *História* (1996) 5–6.

MÉ

1910

Magyar Építőművészet 1910/6

NAGY

1991

NAGY Gergely: *A Wekerle-telep*. H.n., 1991

PUSKO

PUSKO Gábor: *Beje templomai. Néprajzi-történeti
adatok az egyházi jegyzőkönyvekben 1.* (kézirat)

TORNALLYAI

1909

TORNALLYAI Zoltán beszámolója a *A Magyar Mér-
nök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjében*. 1909. áp-
rilis 25. 178–179.